

גנוזות

הרב יוסף בוקסבוים
ירושלים

תשובת רבינו יום טוב צהלון (מהריט"ץ) בענין גילוי ראש

תשובה זו של רבינו יום טוב צהלון [מהריט"ץ] זיע"א, נדפסת לראשונה מתוך כת"י (אוכס. מיכאל אד. 66) בו נמצאים למעלה מ-200 תשובות חדשות של רבינו, אשר בע"ה יצאו בקרוב לאור על ידי, לאחר שהיו טמונים וספונים מאות בשנים. רבינו המהריט"ץ (ש"כ—ש"פ בערך) מגדולי דור ענקי הרוח — מרן הבית-יוסף חביריו ותלמידיו, ואחד משבעת החכמים שנסמכו ע"י מהר"י בירב. עליו, על משנתו ועל הכת"י הנ"ל ארחיב את הדברים במבוא לספר. החתימה 1234567

בגוף הכת"י לא שיניתי מאומה, מילים ואותיות שהוספתי לאור השוואה עם המקורות הכנסתי בסוגריים מרובעות, ואלה אשר יש למחוק השארתי בסוגריים עגולות. הוספתי מראה מקומות והערות בשולי הדף. אוצר החכמה

לד"ר מאיר בניהו שיחי' אשר הודיעני מכת"י חשוב זה וסייעני להשיגו אביע יישר כוח אף בפרסומה של תשובה בודדת זו.

תשובה זו מורכבת למעשה משתי תשובות, האחת של השואל שאת שמו לא הגיד לנו, ביחס לזהותו יש לי השערה, אלא שעדיין לא הצלחתי לבססה כל צרכה ומשום כך משאיר אני בינתיים את הכותב כעלום. רבינו השיב הן על השאלה והן על התשובה. באותה חקופה נכתבו שתי תשובות להתיר גילוי ראש. האחת, ע"י רבי שלמה לוריא — המהרש"ל (ע"ר—של"ד) נדפסה בשו"ת המהרש"ל סי' ע"ב, והשניה ע"י רבי יהודה אריה ממדינה (של"א—ת"ח) נדפסה לראשונה ע"י יצחק ריבקינד בספר היובל של לוי גינצבורג (ניו-יורק תש"ו) עמוד ת"א — להלן ריבקינד — ואח"כ בקובץ תשובותיו של הריא"ם, „זקני יהודה" סי' כ"ב (י"ל ע"י שלמה סימנסון, ירושלים תשס"ז). לאור הניסוח והמקורות בהם משתמש השואל בשאלתו למהריט"ץ נראה שהגיעה לידו תשובת הריא"ם ועליה מוסבות תשובתו ותשובת רבינו.

ענין זה של גילוי הראש, נדון ונדוש בכללו ולפרטיו בספרי ראשונים ואחרונים, ולבד מספרי המפרשים על הש"ס, רמב"ם ושו"ע במקומות הדגים בגילוי הראש, נדון הענין בהרחבה בספרי משיבים פוסקים ומאמרים למיניהם, ערכתי רשימה שאינה מלאה, ולבד מספרים שעיינתי בעצמי נעזרתי במאמרו ורשימותיו של ריבקינד, ובכמה ספרי מאספים. לא ציינתי ספרי כללים ומפרשים כנ"ל:

זכרון יהודה (ר"י בן הרא"ש) סי' כ', תרומת הדשן סי' י', פסקים וכתבים סי' ר"ג, שו"ת מהר"י ברונא סי' ל"ד, שו"ת מהרש"ל סי' ע"ב, שו"ת זקני יהודה סי' כ"א כ"ב [ונדפס קודם ע"י ריבקינד כנ"ל], מהר"ש הלוי (הרופא), צרור החיים (אמשטרדם ת"פ) סי' ח', נחלת בנימין סי' ל', שער הזקנים (ר' בנימין זאב וואלף המבורג) ח"ב דף קעט, חיים שאל ח"ב סי' ל"ה, חינוך דחיי סי' י"ג, ריב"ם שנייטוך

מוריה, שנת רביעית, גל' א—ב (לז—לח), ניטן—אייר תשל"ב

סי' י' (והיא תשובתו של תרומת הדשן סי' י' שכידוע הועתקו בטעות עשר תשובותיו הראשונות של תה"ד אל תשובות ריב"ם שנייטוך, ר' ,אילה שלוחה" לר"נ שווארץ גראסוורדיין תש"א עמ' 132, וראה במבוא שכתבתי לשו"ת המהרי"ק התחדשות ירושלים תש"ל הע' 137), שו"ת חתם סופר ח"ן סי' ב', שו"ת חתם סופר חו"מ סי' קצ"א, גור אריה יהודה (ר' אריה יהודה לייב תאומים) סי' ע"ב, שבות יעקב ח"א סי' קמ"ד ח"ג סי' ה', לב שלמה (ר' שלמה הלוי) סי' ב', זכור לאברהם (ר' אברהם ב"ר אביגדור) סי' ג', מעשה אברהם (ר' אברהם אשכנזי) סי' ה', האלף לך שלמה סי' ג', שו"ת טוב טעם ודעת מה"ק סוף סי' ק"ב, ויען אברהם (ר"א פלאגני) סי' א', כנסת ישראל (ר' ישראל ששון) סי' י"ז, חסד לאלפים אות ב', בן איש חי פרשת וישלח, ייטב פנים (סיגעט) מאמר דורש טוב, שו"ת דמשק אליעזר (צוקר) סי' ו' ז', אות חיים סי' כ"ה סק"ה, לבושי מכלול סי' צ', משיב הלכה (לוריא) ח"א סי' צ"ט, חלקת השדה סי' ל"ב, לבושי מרדכי ח"א סי' נ"א ונ"ב ומהד"ת סי' ק"ח, בן פורת יוסף (ר' יוסף ברבי) ח"ג סי' ג', הלל אומר סי' מ"ג, אמרי נועם (ר"י דיינ) סי' ב', שו"ת מהר"ם בריסק ח"א סי' ה', יריעות שלמה סי' י"ז, נטע שורק סי' ב', ירושת הפליטה סי' י"ח, קרני ראם (ר' רפאל אנקאוה) סי' רכב, קרית חנה דוד (ר' דוד סקלי) ח"ב סי' ל"ד, הר צבי או"ח סי' ג', ים הגדול (ר"מ טולידנו) סי' מ"ד, ויאמר מאיר (ר"מ ועקנין) סי' ד', אגרות משה סי' א', מנחת יצחק ח"ג סי' ל"ג, ציץ אליעזר ח"ד סי' ת' ח"ה סי' ו', נצר מטעי סי' ג', מים חיים (ר"י משש) סי' כ"ג, וילקט יוסף שנה עשירית קונטרס י"ט סי' קפ"ד מאת הרב י. גסליב פישר, ,החילוקים שבין אנשי מזרח ובני אר"י" מרדכי מרגלית ירושלים תרצ"ח עמ' 164—165, ,חילופי מנהגים בענין גילוי הראש" חורב תרצ"ז—ח הרב מנחם כשר, מפיישת בן יהונתן לר' יהונתן אלטאר פראג 1826, שמואל ק. מירסקי, ,מקורות ההלכה במדרשים" חלפיות שנה א' חוב' ב' עמ' 233—239, ד"ר בנימין מנשה לוי, ,אוצר חלוף מנהגים" ירושלים תש"ב עמ' 82—86.

שאלה. ילמדנו רבינו, אם אסור ללכת בגילוי הראש ארבע אמות, דיש מי שדרש דמותר ללכת ולטייל בשווקים וברחובות בימי הקייץ, מהא דאיתא בבית יוסף סי' צ"א: כתב הכולבו סי' י"א דף א' ע"ב, כתב הר"ם שאינו אסור לילך בגילוי הראש כמ"ש בפרק כל כתבי¹, ,תיתי לי דלא סגינא ארבע אמות בגילוי הראש" רוצה לומר שזו מדת חסידות. וה(רי"ף) [ר"פ — רבינו פרץ] כתב שיש למחות שלא ליכנס לבית הכנסת בגילוי הראש²,

1 שבת קיח, ב. כדברי הר"ם ש, ,תיתי לי" אינו אלא מידת חסידות, כתבו גם המהרש"ל בתשובותיו סימן ע"ב, תשב"ץ סי' תקמ"ז, ב"ח או"ח סי' צ"א וברכי יוסף שם. אך בשבות יעקב ח"א סי' קמ"ד, מהר"ח אלפאנדרי בהגהותיו לספר בני חייא, צרור החיים בקונטרס כסוי חטאה כתבו ש, ,תיתי לי" אינו מידת חסידות אלא מן הדין. ועיין בזה לחיד"א בברכי יוסף או"ח סי' ב', וחז"מ סי' ט"ו אות ג' ושדי חמד מערכת התיו אות א'. ובספר אות חיים לר"ח"א ממונקטש סי' כ"ה סק"ב, וכן בספרו נימוקי או"ח סי' ב' הוכיח שהוא מן הדין ולא מידת חסידות, ע"פ דברי הט"ז או"ח סי' מ"ו סק"ב כתב שהברכה עוטר ישראל בתפארה תקנו על הכובע משום שצריך לכסות ראשו בכובע מוכח בע"כ דהוא מדינא, דאם לא כן איך יברך בשם ומלכות, ותקנו חז"ל ברכת עוטר ישראל בתפארה, ובע"כ הוא דת יהודית ולא ממידת חסידות, ע"ש.

2 גם בכת"י ,אור זרוע" לר' דוד בן יהודה חסיד קובל על מנהג זה: ,מה שנוהגים מעט אנשים

מוריה, שנה רביעית, גל' א—ב (לז—לח), ניסן—אייר תשל"ב

עכ"ל. הרי שאינו אלא משנת חסידים דצערא דגופא קשה לן ומותר מפני החום הרב שלא ישבר המוח.

תשובה. שמעתי וארגז על אלה התלמידי חכמים שחורי הראש שמחפשים בבית יוסף למצוא דעת איזה מקל להקל על ידו ולבטל הלכה ולהיות כירבעם חוטאים ומחטיאים את בני ישראל למודי ה' ההולכים אורחות יושר כי ישרים דרכי ה' וילמדום ללכת אורחות עקלקלות אפילו בשבתות ובימים טובים וכובעם בידם ויוצאים חוץ למקומות ערוב, כן אהא ה' אליהם³, וכי מדת חסידות שהם נהגו בו מודינן להו לעוזבו חס כי לא להזכיר. כל שכן שכבר אתפרש דלא (ע"פ חוץ) מיירי אלא במרחצאות או במקומות המטונפים שאסור להרהר בדברי תורה, או במקומות מכוסים, ועל זה כתב (הרי"ף) [הר"פ] שבבית הכנסת שהוא מכוסה אפילו הכי פסיעה אחת אסור ליכנס בו, ולכולי עלמא תחת השמים אסור גילוי הראש בלכתו ארבע אמות, דאי לא תימא הכי הוה ליה למימר: ולזה הסכים (הרי"ף) [הר"פ], אלא בבית הכנסת דאין ליכנס כן. ויש למחות על זה. תדע, שהרב הבית יוסף בסי' צ"א לא כתב ולא כלום על זה, וסמך על מה שכתב לעיל בשער אורח חיים סימן ב' דאסור, והשוה איסור קומה ארבע אמות ואיסור גילוי הראש גם יחד דתרווייהו מחד טעמא קא אתו, וכדמוכח בגמרא פרקא קמא דקידושין⁴: אמר ר' יהושע בן לוי אסור לו לאדם שילך ארבע אמות בקומה זקופה [שנאמר]⁵ (ד)מלא כל הארץ כבודו. רב הונא בריה דר' יהושע בן לוי לא מסגי ארבע אמות בגילוי הראש אמר שכינה למעלה מראשי, עכ"ל. הרי שבקומה זקופה אפילו מכוסה הראש אסור, ובגילוי הראש אפילו בכפיפת קומה אסור. וכל שכן בנדון דידן שהולכים להכעיס בקומה זקופה ובגילוי הראש נגד עצת הזקנים. ולמעלה מעובדא זו איתא⁶ רב [חייא] (חמא) בר אבא אשכחיה לר' יהושע בן לוי דשדי דיסנא ארישא וקא ממטי לינוקא לבי כנישתא אמר ליה מאי כולי האי וכו' ופירש רש"י דיסנא ארישא, סדין שאינו ראוי לעטיפת הראש אלא כסוי בעלמא שם על ראשו שלא לילך בגילוי (ה)ראש[ו], עכ"ל. הא קמן שרב הונא בריה דר' יהושע בן לוי מאביו למד שלא לילך בגילוי הראש, ואסר אפילו בכפיפת קומה על פני חוץ, ועם שרץ לדבר מצוה, כי הא דאביו דממטי ליה לינוקא לבי כנישתא, וזה פשוט אצלי כביעתא בכותחא, והאב והבן שוין דאסור ללכת ארבע אמות בגילוי הראש, ואסר אפילו בכפיפת קומה. והכן מצאתיו בפרשת עקב למוהר"ם מרקאנאטי ז"ל דמייתי כל הסוגיא הנ"ל ושאין בין האב לבן אלא שזה אסר משום מלא כל הארץ כבודו, וזה אסר משום שכינה למעלה מראשו, וכולא חד טעמא. ומאן דכתב משום חסידות כבר אתפרש באיזה מקומות אמרו במקומות שאסורים להרהר בהם דברי תורה דלית תמן שכינה, והיינו כהר"ם, ובבית הכנסת אפילו כניסה לחדה אסור, הילכך נקט הר"ם הא דפרק כל כתבי ולא הא דקידושין דמיירי בלכת(ו) האדם על פני חוץ דלכולי עלמא אסור מדינא. וה(רי"ף) [ר"פ] פליג עליה בכל וכדכתבנא דשוו ר' יהושע בן לוי ובריה בדינייהו מחד טעמא, והכן הבינו בעל הלבושים, דכתב בש"ע לארחת

שעומדים בביהכ"נ בגילוי הראש, וזהו אומנות הגוים האוררים שנתערבו ביניהן, ועוד משום שהם עושים זה משום גבהות הלב וגסות הרוח שעומדין לפני מלך העולם ומגלין ראשן ולא יודעין ששכינת אלקים על ראשם.... וי למנהג כזה וי למעשים כזה" (א. מרמורשטיין, "העולם" 1926 גליון ח 159—160, גליון נ"ג עמוד 1011. ריבקינד שם הע' 34).

3 ע"פ ירמיהו א, ו: „אהה ה' אלקים לא ידעתי" וכו'.

4 דף לא, א. 5 ישעיהו סו. 6 קדושין דף ל, א.

מוריה, שנה רביעית, גל' א—ב (לז—לח), ניסן—איר תשל"ב

שו"ת מהרי"ט צהלון, כת"י אוכספורד

חיים סי' ב' סעיף ו' ⁷: וכשיקום וילך ילך בהכנעה ובכפיפת קומה ולא בקומה זקופה וכו' ומטעם זה גם כן אסור לילך ארבע אמות בגילוי הראש אלא יכסנה כי ההולך בגילוי הראש הוא הולך בקלות ראש ובקומה זקופה וכאלו אין לו אלוה למעלה מראשו עכ"ל. ולקמן סי' מ"ו כתב ⁸: אבל כוונת ישראל אינו אלא מפני שיהא מורא שמים עליהם דקיימא לן שאסור לילך בגילוי הראש או לפחות ממדת חסידות כמו שנכתוב בסי' צ"א. וכשהגיע לשם לא כתב ולא כלום והלך אחר עקיבות ש"ע של בית יוסף שהביא דבר חסידות דוקא במקומות שפ"י, ולכן שתקו ולא פירשו (ולא משום דעמא מתלתלת ילפי וכו'). אבל בסי' קנ"א כתב: אבל בראש מגולה לא יכנס אפילו במקום שנוהגים ללכת כן בפני השרים שזהו דרך קלות ראש מאד כאילו אין לו מורא שכינה שעליו. וכשיש לו כובע בראשו יש לו אימה וכובד ראש לפניו יתברך, עכ"ל.

וגם הרשב"י ז"ל כתב כן פרשת נשא דף קכ"ב ע"ב, על [ה]פסוק ⁹ אך בצלם יתהלך איש וז"ל: „ובגין דאיהי על רישיה אסיר ליה לברנש למיזל ארבע אמות בגילוי הראש (דאיהי) [דאם היא] אסתלקת מעל רישיה דברנש מיד אסתלקו חיים מיניה“, עכ"ל. וכן כתב בפרשת בלק דף קפ"ז ע"א על [ה]פסוק ¹⁰ „החכם עיניו בראשו“ וז"ל: „אלא קרא הכי הוא ודאי דתנן ¹¹ לא יהך ברנש בגילויא דרישא ארבע אמות, מאי טעמא דשכינתא שריא על רישיה“, עכ"ל ¹². והכי נקטינן. ופוק חזי מאי דאמרי ליה כלדאי לאימיה דרב נחמן בר יצחק וכו' במסכת שבת פרק מי שהחשיך ¹³ וז"ל: „ברוך גנבא (ל)הוי, לא תשבקיה גלוי רישיה, אמרה ליה כסי רישיך כי היכי דתהוי עלך אימתא דשמיא ובעי רחמי, ופירש רש"י, שלא ישלוט בד יצר הרע, (ו)לא הוה ידע אמאי קאמרא ליה הכי. יומא חד הוה קא גריס תותי דיקלא, נפל גלימא מעל רישיה דלי(ה) (ל)עיניה חזא דיקלא, אלמיה יצריה סליק פסקיה לקיבורא בשיניה“, פירש רש"י: אשכול תמרים והדקל לא הוה דיליה וגנב הוה. מה דלא אורעיה בכסויא דרישא ואימתו יתברך.

כללא דמלתא שהטור ובית יוסף ובעל ההגהות ובעל הלבושים ומוהר"ם מראקנאטי ז"ל והתנא רשב"י ע"ה והרעיא מהימנא, לכולהו גילויא דרישא אסיר מדינא, ויש למחות על עון זה ככל עונות ועפרות שבתורה, רבו כמו רבו עמי הארצות המתפרצים מעל התורה ומלעיגים על דברי חז"ל ופורצים גדר ישכם נח"ש שלא מצאנו בתורה שהתירה ללכת בגילוי הראש רק למצרעים כדכתיב ¹⁴: „וראשו יהיה פרוע וגו' מכריז עליו: כי טמא

⁷ זה לשון בעל הלבושים: „וכשיקום וילך ילך בהכנעה ובכפיפת קומה ולא בקומה זקופה מפני שנראה בדוחק רגלי השכינה שהוא ממלא כל העולם שנאמר מלא כל הארץ כבודו ולא ילך ד' אמות בגילוי הראש, וכן יכסה כל גופו ולא ילך יחף שכל זה דרך צניעות והכנעה“ עכ"ל.

⁸ וזה לשון בעל הלבושים בסימן מ"ו סק"ב: „אגב נראה לי, וכן במצנפת וכובע אין כוונת העכו"ם ככוונת ישראל בשוה שהעכו"ם אין כוונתם אלא להגין על הראש מפני הקור או החום וכשירצו הם הולכים בגילוי הראש, ואין מקפידין בזה, אבל כוונת ישראל אינו אלא מפני שיהא מורא שמים עליהם דק"ל שאסור לילך בגילוי הראש, או לפחות מדת חסידות היא כמו שיתבאר בע"ה בסימן צ"א, לפיכך מברכין עוטר ישראל בתפארה כלומר שגם זה השלימות יש לנו וכו' עכ"ל.

⁹ תהלים לט, ז. ¹⁰ קהלת ב, יד. ¹¹ זהר לעיל פרשת נשא.

¹² גדולי הפוסקים מביאים את הזוהר הנ"ל ואף ממקומות נוספים בגידון גילוי הראש. ראה: ט"ז או"ח סי' צ"א, ביאור הגר"א או"ח סי' ח', שו"ת זקני יהודה סי' כ"א שו"ת קרני רא"ם סי' רכב, ועוד. ¹³ שבת דף קנו, ב. ¹⁴ ויקרא יד, מה.

מוריה, שנה רביעית, גל' א—ב (לז—לח), ניסן—אייר תשל"ב

הוא שנאמר¹⁵ : „וטמא טמא יקרא“. והמדקדקים במעשיהם תבא עליהם ברכת טוב וטובים יברכוהו, הטיבה ה' לטובים רבנים וגאונים הבאים על התומים בקנאם קנאת ה' ישמעו מורים טובים וקדושים ויוסיפו לקח טוב, ושלוש לרבנן ולתלמידיהון ולפני ה' לרצון.

תשובה. פתח דברי יאירו להתווכח עם החכם השלם המורה לצדקה ואת שמו לא הגיד לנו. אמנם חתם בשולי היריעה כי דבריו יוסיפו לקח טוב לרבנן ולתלמידיהון ולפני ה' לרצון, ובאמת לא עלו על רצון מזבח תלמודו כי כפי הנראה מדבריו אשר שנה ושלש לומר כי האב ובנו כיוונו לדעת אחת. כנראה שהבין שרב הונא בריה דר' יהושע הנזכר בתלמוד הוא בנו של ר' יהושע בן לוי. ובאמת במחילה מכבודו, כי שגגה היא, דרב יהושע לחוד ור' יהושע בן לוי לחוד. כי ר' יהושע בן לוי היה גדול האמוראים, ורב יהושע היה אחריו כמה דורות, וכן תמצא הדבר מפורש בספר יוחסין ומצאת כי תדרשנו בערך אות יו"ד ובערך אות ה', וזה פשוט ואין להאריך בו.

גם כל אותן הבקיאיות אשר הביא אינם ענין לשאלתו. כי מה ששאל הוא אם מותר ללכת בראש מגולה ובודאי כוונתו שראשו היה פרוע לגמרי, ולא כן כוונת כל אותן הבקיאיות. כי רב הונא בריה דרב יהושע לא היה משתבח: תיתי לי דלא מסגינא ארבע אמות בגילוי הראש על פרועי הראש, כי מה זו מעלה, אפילו רק שברקים אין ראוי שילכו בגילוי הראש בפרוע ארבע אמות. אמנם כוונתו שהיו רגילים בזמן התלמוד הגדולים שלא לצאת אפילו יהיה כובע ישועה על ראשו אלא בסודר על כובעו, או מצנפתו, וכל זה ענוה יתירה והכנעה לפני המקום וזה דייק דאמר: בגילוי הראש, ולא אמר בראש מגולה שהיה נראה ראשו פרוע. אמנם גילוי הראש רוצה לומר בלא סודר על ראשו שהוא מורה ענוה ויראה מהשכינה שלמעלה מראשו, ומחמת הסודר שעל ראשו עניו למטה ואינו מביט בשכינה, וזהו מה שאמרו בגמ'¹⁶ באמיה דרב נחמן דאמרו לה כלדאי בריך גנבא הוא וכו', אמרה ליה כסי רישך כי היכי דתהוי עלך אימתא דשמיא, יומא חד הוה גריס תותי דיקלא נפל גלימא מעלוי רישיה, דלי עיינה תוי לדיקלא אלימה יצריה וכו'. הרי מכאן ראיה שגילוי הראש אינו פרוע ממש, שלא יתכן שצו לאמו של רב נחמן שלא תניח את בנה בגילוי הראש, כי כיצד תניחהו כל ימיו בראש פרוע, לא יתכן. וגם היא שאמרה לו כסי רישך כי היכי דתהוי עלך אימתא דשמיא דודאי לא היתה מצווה אותו שלא ילך בראש פרוע. אמנם מלבד שהיה כובע על ראשו, צוותה לו שיפרוס סודר על ראשו כדי שמתוך כך תהיה מורא שמים על ראשו, ועניו לא יביטו כלפי מעלה להביט בשכינה שלמעלה מראשו, וזה דייק: יומא חד נפל גלימא מעילוי רישיה דל עייניה. לומר, שהגלימה היתה לעולם על ראשו על הכובע או על המצנפת ואותו היום נפל סודר מעל ראשו וזקף עניו מה שהסודר היה מנמיך עניו שלא יביט למעלה, וזהו מה שהיה משתבח: תיתי לי דלא מסגינא ארבע אמות בגילוי הראש כלומר בלא סודר על הכובע. ואודא לטעמיה, שאמרו עליו בפרקא קמא דקידושין¹⁷ רב הונא בריה דרב יהושע לא מסגי

15 שם. ומענינים דבריו של בעל ה"שבות יעקב" על איסור פרועי ראש שבתורה וז"ל בחלק ג' סימן ה': „עיקר הדין ואיסור גילוי הראש אין לו עיקר ומקור ברור בש"ס, כי איסור פרועי ראש הנאסר במקדש גופיה זה לא קאי על גילוי הראש רק על גידול שער ראשו“.

16 שבת קנו, ב.

17 דף לא, א: „אמר רבי יהושע בן לוי אסור לו לאדם שיהלך ארבע אמות בקומה זקופה, שנא' (ישעיה ו') מלא כל הארץ כבודו“.

ארבע אמות בגילוי הראש אמר שכינה למעלה מראשי. לכך הסודר שעל ראשי מטיל עלי אימה ומורא שמים שלא אביט למעלה והוא על דרך מה שאמר ¹⁸ ר' יהושע בן לוי שהמהלך בקומה זקופה דוחק רגלי השכינה. גם רב הונא בריה דרב יהושע הבא אחריו כמה דורות היה מחמיר על עצמו יותר ומטיל סודר על ראשו כמבואר. והשתא אתי שפיר שהיה משתבח ¹⁹ תיתי לי דלא (מ)סגינא ארבע אמות בגילוי הראש, פירוש בלא סודר שנראה הכנעה, דאי לא תימא הכי מאי היה משתבח תיתי לי דודאי היה משתבח בחסידות יתירה. ואם איתא דגילוי הראש רוצה לומר פרוע ממש, מאי רבותיה. וכן תמצא שרש"י זלה"ה כתב גבי אמר רב נחמן תיתי לי דקיימת מצות תפילין תיתי לי דקיימת מצות ציצית ²⁰. כתב שרש"י זלה"ה שלא הלך ארבע אמות בלא תפילין ובלא ציצית עכ"ל. הוקשה לו מאי רבותיה שקיים מצות תפילין והלא מי שאינו מקיים מצות תפילין הוה קרקפתא דלא מנח תפילין ²¹ ואינו מן היישוב. לכך כתב שלא הלך ארבע אמות בלא תפילין ובלא ציצית שמדת חסידות יתירה היא. וזהו גם כן מה שהביאו בגמרא פרקא קמא דקידושין ²¹ דר' חייא בר אבא (חזייהו) [אשכחיה] לר"י בן לוי (דפריס) [דשדי] דיסנא ארישיה וממטי ינוקא לבי כנישתא. ופירש שרש"י זלה"ה סדין שאינו ראוי לעטיפת הראש אלא כסוי בעלמא שם על ראשו שלא ילך בגילוי ראש עכ"ל. הכוונה למה שביארנו, שהיה נזהר לעולם לתת סודר על ראשו על כובעו מפני אימת שכינה, ומחמת המהירות לא הספיק לשים הסודר הנאה, אלא סדין גרוע כל זה הכרח למה שביארנו ודו"ק.

ומעתה, מה שכתב הכולבו בשם הר"מ שאינו אסור בגילוי הראש, כי מה שאמרו בפרק כל כתבי תיתי לי דלא מסגינא ארבע אמות בגילוי הראש זו מדת חסידות היא וכו', לאו מילתא היא, דההיא דהתם כבר פירשנו דאינו ראש מגולה בפירוע אלא בלא סודר, וזהו שהיה מתפאר במדת חסידות זו משום אימת שכינה שעל ראשו כמו שאמר שכינה למעלה מראשי, ולכך חיפה ראשו בסודר דרך הכנעה ושפלות לשכינה שעל ראשו, והוא דוגמת האבל חס ושלום, שראש לו חפוי מחמת הכנעה. כך נכנע שלא יתלה עיניו בשכינה שלמעלה מראשו, וכבר כתבתי ראיה לזה מההיא עובדא דאימיה דרב נחמן דלהציל את בנו ²² [ה] ממאי דאמרו לה כלדאי הוצרכה לצוות לו שיכסה ראשו כדי שתהיה מורא שמים עליו, והתם בודאי לא אמרה על פריעת הראש אלא על סודר שישים על ראשו תמיד. והענין הוא, שהסודר לא נוהגים בו אלא הגדולים אחר שישאו אשה, אמנם הבחורים לא היו עושים כן, ראיה לזה מההיא עובדא דמסכת קידושין ²² משתבח ביה ברב המנונא דגברא רבה הוא אמר ליה כד אתי לידך איתיה לידי אתייה לקמיה חזייה דלא פריס סודרא על רישיה אמר ליה מאי טעמא לא פרסת סודרא ארישך אמר ליה דאכתי לא נסיבית. אהדרנהו לאנפיה מיניה וכו'. הרי שלא היו נוהגין בסודר אלא אחר נישואין. אמנם אימיה דרב נחמן מפחד ממה שאמרו לה כלדאי ציוותה עליו שאפילו בהיותו בחור בלתי נשוי יפרוס סודר על ראשו שתהא מורא שמים עליו מחמת שהוא מכסה ראשו בסודר ממך עיניו מלהביט למעלה ראיה לזה כשנפל ²³ (ה) סודרו מעל ראשו דלי עיניה וחזא קיבורא

19 שבת קיח, ב.

20 שם. וכך איתא בגמ' : „אמר רב ששת תיתי לי דקיימת מצות תפילין, ואמר ר"נ תיתי לי דקיימת מצות ציצית“.

21 דף ל, א. 22 דף כט, ב.

דתמרי ואנסיה יצריה וקצצו בשיניו בגזל וגניבה. הרי שהסודר היה מכניעו ומשפילו לבלתי רום לבבו ויצרו הרע.

נמצא לפי מה שביארנו, דברי הכולבו אין להם הכרע, דהתם מה שהוא מדת חסידות, הוא על הסודר, לא על פירוע הראש. דזה בודאי אליבא דכולי עלמא חציפותא הוא ובפרט לפני חכמי ישראל פרועי ראש. וכבר הביאו²³ מעשה בר' עקיבא שראה תינוק אחד שעבר לפניו ולפני חכמי ישראל פרוע ראש אמר עליו זה ממזר הוא ובן הנדה ובדקו ואשכחו. כל זה מפני אשר מלאו לבו להתראות בפני חכמי ישראל פרוע, כל שכן וקל וחומר לפני השכינה בבית אלהים. וכן כתב הרמב"ם זלה"ה בפרק [ה' ה"ח] מהלכות תפלה. ולא יעמוד בראש מגולה וכו'²⁴, ובודאי שפירוש ראש מגולה רוצה לומר פרוע. אם כן אלו הבחורים שמעיונים פניהם ללכת ברחובות קריה פרועי ראש חציפותא הוא וראוי למנוע אותם.

ובאמת היה מקום להתלות שלא למחות בידם איבעית אימא סברא, איבעית אימא מדרש חכמים איבעית אימא סברא, דאדרבה, במקומותם כשעוברים אצל הגדולים מסירים הכובע מעל ראשם ונשארים פרועי ראש בפני הגדול כל אחד לפי גודלו. נמצא דראש מגולה הכנעה היא והיה מקום להתיר להתפלל פרוע ראש כי היא הכנעה לפני המקום כדרך מנהג לפני הגדולים. ואיבעית אימא מדרש, אמרו במדרש²⁵: מה עשיתי לך ומה הלאתיך עוקבי אמר ר' ברכיה משל למלך ששלח פרוזדגמא [פרוטגמא] למדינה מה עשו בני המדינה גטלו אותה ופרעו ראשיהם וקראו אותה באימה וביראה ברתת ובזיע, אמר הקב"ה הדא קריאת שמע פרוזדגמא [פרוטגמא] שלי, לא הטרחתי עליכם לא אמרתי לכם שתקראו אותה לא עומדים על רגליכם ולא פרועים ראשיכם אלא בשבתך בביתך ובלכתך בדרך וכו' עכ"ל. הרי שיותר טוב היה אם היו קוראים אותה פירועי ראש והיה כבוד לשכינה דוגמא פרוזדגמא של מלך, ואם כן יקשה על ההיא דמסכת סופרים²⁶ דקאמר דלא יקרא ולא יתפלל ולא יפרוס על שמע בראש מגולה, אמנם מה שיש לתרץ על זה

23 רפ"ב דכלה.

24 בהלכות דיעות (פרק ה, ו) כתב הרמב"ם: „צניעות גדולה גוהגים תלמידי חכמים בעצמן לא יתבזו ולא יתגלו ראשן ולא גופן“. ובמורה נבוכים (ח"ג פרק נ"ב, תרגום ר"י אלהריזי) כתב: „וגדולי החכמים ז"ל היה קשה בעיניהם לגלות ראשם מפני שהאדם מתערב עם השכינה“. ופה מקום להזכיר מה שהעירו מלשוננו של הרמב"ם על המגן אברהם, שכתב המג"א באו"ח סי' רפ"ב סק"ג: „ומיהו י"ל דדוקא לילך אסור אבל לעמוד ולישב שרי וכ"מ ביומא דף כה", וכוונתו למה שאומרת הגמ' שם כה, א: „והממונה בא וגוטל מצנפת מראשו של אחד מהן ויודעין שממנו פייס מתחיל" ע"ש. אלא שהרמב"ם וכן הוא במאירי שם הוסיפו מלה אחת וז"ל בפ"ד מתמידין ומוספין ה"א: „והממונה גוטל מצנפת מעל ראשו של אחד מהם ומחזירה“.

25 ויקרא פכ"ז. ואמנם המהרש"ל בתשובותיו סי' ע"ב הביא מדרש זה כמקור להתיר גילוי ראש. וראה בטורי זהב או"ח סימן מ"ח, אליהו רבה או"ח סימן ב', שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' ה', ברכי יוסף או"ח סי' ב' בשם מהר"ם גלאנטי, שו"ת גור אריה יהודה סי' ע"ב, נפש חיה (ר"ר מרגליות) או"ח סי' ב' שדחו ראיית המהרש"ל ממדרש זה. וראה בטור או"ח ריש סי' ס"א וב"ח שם ובביאורי הגר"א או"ח סי' ח' ופירוש הרשב"ם על התורה סוף פרשת ואתחנן מה שלמדו ממדרש זה.

26 פרק י"ד הלכה ט"ו.

חזריה, שנה רביעית, גל' א—ב (לז—לח), ניסן—אייר תשל"ב

דהיא דמסכת סופרים מיירי שאין לו מה יניח על ראשו דוגמא דפוחת דמייתי התם שבגדיו קרועים, הילכך לא לכבוד הוא, אמנם העושים דרך כבוד של מעלה ומסירים המצנפת נאה מראשם דרך הכנעה כלפי השכינה בודאי יאי ויא.

והיותר נכון אצלי הוא יובן במה ששמעתי שפלילי הישמעאלים כשיש חס ושלום עצירת גשמים בעולם והתפללו ולא נענו אומרים שהפלילים הגדולים הם פורעים ראשיהם ומתפללים. ויש שעושים יותר הכנעה במקום סודר נאה שנותנים על צוארם עושים סודר של מנעלים קשורים זה בזה ומניחים על צוארם במקום הסודר ובתפללים בהכנעה ²⁷ כך שמעתי מאבא מארי זלה"ה שראה שעשו הפלילים הגדולים בירושלם בזמן עצירת גשמים ועם כל זה לא נענו עד שהוצרכו להכריחנו להתפלל והוציאו הספר תורה לרחובה של עיר ויצאו חכמי ישראל וישמע אל ויענם ולא נכנסו העירה אלא בגבורת גשמים ויצאו כל גדולי האומות לקראתם ויצא השר ופירש טליתו על הספר תורה שלא יתקלקל מרוב הגשמים ונתקדש שמו הגדול. כך שמעתי מפי אדוני אבא מארי זלה"ה שראה בעיניו. נמצא שכשהם בצער משפילים עצמם ופורעים ראשם, והוא דוגמת מה שאמרו בגמרא ²⁸: כי איתא שלמא בעלמא לביש ומתכסי [ומתעטף ומצלי] אמר הכון לקראת אלהיך ישראל. (אי) [כי] איכא צערא בעלמא (פשט) [שדי] גלימיה [ו] פכר ידיה ומצלי אמר כעבדא קמיה מאריה. הרי שכשיש צער חס ושלום בעולם צריך לבזות עצמו ולפרוע ראשו כדי שישמע אל ויעננו. וזה פירוש מאמרם זלה"ה מה עשיתי לך ומה הלאתיך שלא הבאתי עליך צרות תכופות כדי שתצטרכו לקרות קרית שמע ותפלה פרועי ראש, דוגמת המלך ששולח פרוזדגמא שלו למדינה שהוא מאמר המלך לגזור גזירות על בני המדינה והם קוראים אותם בפריעת ראש ובכפיפת קומה לקבל עליהם גזירותיו, אמנם אני לא גזרתי עליכם גזרות שתקראו אותם פרועי ראש מחמת צרה אלא צויתי שתקראו קרית שמע שהוא מאמר שלי וקבלת מלכותי בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ולא הטרחתי אתכם שתקראו פרועי ראש ולא עומדים על רגליכם מפני שאינה גזרה רעה שאני גזור עליכם אלא לטוב לכם, כך יש לפרש דברי חז"ל כדי שלא יקשה על ההיא דמסכת סופרים. וכבר כתבתי הנכון דההיא דמסכת סופרים הוא כשעושה כן מחמת שאין לו דוגמת פוחת, שבגדיו פרונים וראשו פרוע שאין לו, אבל העושה דרך הכנעה לפני המקום אפשר לומר דשפיר דמי. אמנם לכל הפירושים יש למחות ביד אלו ההולכים דרך טיול בשווקים וברחובות פרועי ראש ואינם עושים דרך הכנעה ושפלות אלא דרך גאווה וגודל לבב והוללות וסכלות, ויש למחות בידם כי עזות פנים הוא, כמו שכתבנו ההיא דההוא יגוקא דעבר בפני ר' עקיבא וחכמי ישראל פרוע ראש ובדקו אחריו ומצאו שהיה ממזר ובר הנדה משם נלמוד למחות בידם. וצור ישראל יצילנו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות אמן כה מעתיר הצעיר.

27 ראה בשו"ת חתם סופר חו"מ סי' קצ"א וז"ל שם: „אמנם כן מתפשט מזה אצל כל מלכים ושרים לכבדם בשליפת סנדל וכן עד היום הזה בארצות המזרח, עד שבא האפיפיור הידוע והשכיל ואמר הלא טוב יותר להראות הכניעה בראשו מלהראות בשלוף הסנדל ברגל והנהיג ותיקן שכל ההכנעה בשעת עבודתם יהיה בהכנעת הראש בהסיר המצנפת במקום שליפת הסנדל והדברים ראוי למי שאומרים ע"פ שכל אנושי וגם נתקבל דבריו בכל ארץ אירופה".

28 שבת י, א.

מוריה, שנה רביעית, ג' א—ב (לז—לח), ניסן—אייר תשל"ב